

Петро Луцик

**ПОМІЖ
двох орлів**

CF FOLIO

Петро Лущик

Поміж двох орлів

«Фолио»

2017

Лущик П. М.

Поміж двох орлів / П. М. Лущик — «Фолио», 2017

ISBN 978-966-03-7936-7

Петро Лущик народився 1963 року на Львівщині. Закінчив фізичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка. Працює вчителем фізики та інформатики у Сопошинській школі. Лауреат конкурсів «Коронація слова» 2003, 2014, 2015 і 2017 років. У видавництві «Фолио» вийшли друком романи письменника «Тамплієри короля Данила», «Ратники князя Лева», «Настане день, закінчиться війна...», «Отроки княжича Юрія». Бажаючи позбутися «опіки» ненависного управителя, п'ятнадцятирічний Тарас зголошується піти у військо гетьмана Станіслава Жолкевського. Сам гетьман у супереччя своїм переконанням змушений брати участь у московській війні. Доля зводить Тараса з іще юним Богданом Хмельницьким, а одного разу він навіть рятує від неминучої смерті майбутнього гетьмана України. Чим далі просувається польське військо в глиб Московії, тим ближчий Тарас до здійснення заповітної мрії – стати крилатим гусаром. Коли ж, здавалося, мета досягнута, він повертається додому...

УДК 2028

ISBN 978-966-03-7936-7

© Лущик П. М., 2017

© Фолио, 2017

Содержание

1	5
2	10
3	13
4	19
5	23
6	28
7	33
Конец ознакомительного фрагмента.	36

Петро Михайлович Лущик

Поміж двох орлів

1

«Написано в церкві втечі Пресвятої Богородиці до Єгипту монастиря святих Отців Васи-
ліан під Жовквою року Божого 1609».

Брат Амвросій поставив крапку, відклав убік перо й побожно перехрестився. Погор-
тавши щойно закінчену працю, він задоволено усміхнувся. Хоч уже й очі погано бачать, і рука
вже не така тверда, але почерк, здавалося, не змінився відтоді, як він написав своє перше
«Житіє святих». Гай-гай, невже минуло аж п'ятдесят років? Десятки разів замерзала місцева
річка і стільки ж скресала її крига, щоб десь у березні-квітні затопити низовину, що віддаляла
село від новозбудованого міста.

Чесно кажучи, брат Амвросій дещо злукавив. Немає вже монастиря біля Сопошина.
Давно вже нема. І братії також нема. Він залишився сам-один.

Монах важко зіЯтхнув. Так, один. Інші або поховані на місцевому цвинтарі, або пересе-
лилися у Крехів. І досі як чує про печери Крехова, у старого ченця щемить серце. Ні, він, зви-
чайно, радіє від того, що на цю землю спустилася благодать Божа, що монахи святого Печерсь-
кого монастиря оселилися тут, започаткувавши особливе служіння й завидну смиренність.
Амвросій ніколи не бачив цих двох ченців, хоч відтоді, як вони з'явилися тут, минуло вже
чотирнадцять років. Спочатку Сильвестр та Йоіль – так звали прибулих – поселилися у двох
печерах на узліссі. Одна з них служила за житло, а іншу, більшу, пристосували під церкву.
Хто вони були – не знав ніхто. Хтось казав, що ченці прибули з Києва, хтось переконував, що
принаймні Йоіль прийшов із Греції, можливо, навіть із самого Афону. Ніхто не знав, а монахи
не спішили розповсюджуватися на цю тему.

Вістка про особливу благодать поширилася навколишніми селами, як весняна повінь.
Десь через рік до ченців приєдналися перші послушники – жителі найближчого села. І тоді
неначе прорвало! Ченці із численних монастирів, що існували сотні років, просили у своїх
ігуменів благословення приєднатися до святих монахів. Це прагнення особливо підсилювалося
тоді, коли до братів дійшла звістка про підписання у Бересті унії з папським престолом. Ченці
вважали, аби захистити віру потрібен значно більший подвиг, аніж той повсякденний, який
вони здійснювали. І печери Крехова – саме те місце, куди варто прагнути. А десять років тому
перший брат, Симеон, залишив стіни цього монастиря. За вісім років у нову обитель перебра-
лися майже всі.

Останнім монастир покинув ігумен. Амвросій пам'ятав розмову з братом Порфирієм,
неначе це відбулося вчора. Тоді кожен з них залишився при своїй думці: ігумен так і не зумів
переконати його послідувати за іншими братами, адже він залишиться один в спорожнілому
монастирі; Амвросій же даремно просив Порфирія не покидати місце, на яке ще сто двадцять
років тому спустилася благодать Божа. Єдине, що зміг добитися брат Амвросій, – так це благо-
словення свого ігумена, щоб залишитися тут. Розуміючи, що старому ченцю буде важко при-
звичаїтися до нових порядків, відмінних від уже звичних (воістину, не йти ж у чужий монастир
зі своїм статутом!), Порфирій виконав прохання старця.

– Що ж, – сказав Амвросій на прощання. – Напевне, це дійсно Божий промисел, щоб
першого і останнього ченця звали однаково.

І ще одне попросив він ігумена. Щоб той дозволив йому використати папір, який у невеликій
кількості тут зберігався. Знаючи нахил Амвросія до літопису (адже з-під його пера вий-
шов не один життєпис святих), Порфирій дозволив.

Відтоді минуло два роки. Спочатку ченці провідували його досить-таки часто, потім відвідини стали рідшими, вряди-годи, а за останні півроку не було нікого. До Амвросія доходили чутки про діяльність, котру розгорнули монахи у Крехові. Ще раніше поруч печер, які десяток років були прихистком Йоїлю та Сильвестру, завдяки старанням і допомозі людей з навколишніх сіл постала церква. Коли ж місцевий дідич дозволив спорудити ще один храм, стало зрозуміло, що Амвросій так і залишиться останнім монахом у колишньому монастирі.

Чернець кинув оком на отвір у стіні, який колись був вікном. Недавно під час небувалої бурі вітер розбив скло, а поставити нове у нього не було ні сил, ні коштів. Добре, що зараз травень, тепло, а потім можна щось придумати.

«Якщо мені ще буде потрібне згодом тепло...» – подумав Амвросій.

Важкі темні свинцеві хмари, здавалося, надовго зачепилися за густі верхівки модринових велетнів гори Гарай. З власного досвіду брат Амвросій знав, що це вірна ознака погіршення погоди. Далєбі, цьогорічна весна, здавалося, вилила на землю всю воду, яку тримала на небі; земля вже не могла прийняти у себе більше; місцева річка розлилася, десь там нижче за течією затопила луги, а дощ хлющив мало не щодень.

Амвросій подумки подякував Богові за мудрість першого ігумена монастиря: він поклав звести обитель на високому лівому березі річки. Внизу, хоч і ближче до містечка Винники, замість того, щоб кожну хвилину віддавати Богові, довелося б боротися за земне існування...

За дверима келії почулося крихтіння. Амвросія не здивували ці звуки. Він знав, кому вони належать. Лише одна людина скрашувала його самотність протягом останнього року.

Клацнула дерев'яна клямка, закрипіли давно не змащені двері, і у келії одразу стало тісно. Високий юнак із кучмою кучерявого чорнявого волосся поставив на стіл поряд зі списаними аркушами вузлик. Привітався.

– Я не чекав, що ти прийдеш сьогодні, – озвався Амвросій.

– Ось, мати приготувала... – замість відповіді сказав юнак.

Він розв'язав вузлик, і чернець побачив дві великі рибини й буханець чорного хліба.

– Тарасе! – захоплено вигукнув Амвросій. – Звідкіля таке багатство?

Юнак задоволено усміхнувся.

– Вчора наловили з хлопцями, – пояснив. – На мочарах. Стрвиня розлилася аж до горбів, там води лише по коліна, рибу можна ловити руками. Наловив аж вісім. Дві ось приніс вам.

– Оце спасибі тобі! Що ж, сідай, пообідаємо разом.

– Ні, я не буду, – відмовився Тарас. – Кажу ж, наловив вісім. Ми з мамою заледве з'їли чотири. Їжте самі. Я ще наловлю. Риби цьогоріч багато.

Він сів навпроти старого ченця і мовчки дивився, як той їсть. Амвросій обережно, лише одними кінчиками пальців, розпотрошив ще теплу рибину, витяг кісточку, і захоплено відправив шматок до беззубого рота, смачно при цьому прицмокуючи.

Ось уже другий рік Тарас кожного дня приходив у келію до Амвросія. Мати спочатку противилася цим відвідинам, адже син – єдиний чоловік у сім'ї, але побачивши, що Тарас став спокійнішим, уже не пропадає десь із шибайголовами, заспокоїлась. А коли дізналася, що старий Амвросій вчить сина грамоти, передала ченцеві їжу.

Так сталося, що Тарас Сопоха залишився без батька ще немовлям. П'ятнадцять років тому під час татарського набігу вбили його тата, який разом з іншими чоловіками села спробував завадити орді робити свою чорну справу. Відтоді вдова Марія жила сама. Татари спалили її хату, що дісталася покійному чоловікові від його батьків. Марія перебралася жити в убогу хатину, яка стояла пустою після того ж таки набігу. Малий Тарас цілими днями гасав десь з однолітками, а пізно ввечері приходив додому замурзаний, голодний. Мати вже почала переживати за сина, але якось хлопець зустрів монаха Амвросія. Важко сказати, як таке сталося, але Тарас прикипів до старого. Амвросій, побачивши допитливу натуру хлопця, вирішив навчити його грамоті.

– Я бачу, ви вже закінчили... – порушив мовчанку Тарас, взявши в руки два списані аркуші.

– Так, дякувати Богу!

Амвросій витер рукавом губи, перехрестився.

– Вже й забув, коли так наїдався... – сказав монах.

Хоч так він говорив кожного разу, як Тарас приносив їжу, хлопець припрошував ще.

– Та їжте все. Я ще наловлю...

– На сьогодні вистачить, – сказав монах. – Мені, старому, більше не можна. А другу рибину з'їм завтра. Тому можеш не трудити ноги.

– Та чого там, я принесу... – повторив Тарас. – Мені не важко...

Він заглибився у читання, ворущачи губами, як звичайно роблять ті, хто ще не твердо читають. Монах не став заважати хлопцеві, а зібрав риб'ячі кістки у купку, щоб потім нагодувати бездомного кота. Цей приبلуда скрашував самотню старість монаха, причому відвідини Тараса і кота ніколи не збігалися. Амвросій підозрював, що вони якось все-таки зустрілися, і ця зустріч для кота принаймні лишалася пам'ятною.

– І що далі? – запитав Тарас, дочитавши до кінця.

– Попрошу брата Порфирія, щоб він у себе в Крехові переплів усе в книгу.

– Це було б добре, – згодився хлопець. – Але як це зробити, адже звідтам вже рік нікого не було.

– Дасть Бог, хтось навідається, – відповів старий. – Скажи краще, що у світі робиться. А то я нічого не знаю.

– Кажуть, до Жовкви повертається польний гетьман.

– Польний? – перепитав монах. – А коли він став польним?

– Та вже давно. Не знаю точно.

Станіслав Жолкевський¹ вперше з'явився у Винниках одразу ж після останньої татарської навали. Нелюбимий королем Сигізмундом, він, тим не менше, підтримував останнього завжди, і після того, як 1596 року розбив повстанців Северина Наливайка, отримав привілей побудувати власне місто і назвати своїм іменем. Вибір впав на село Винники, що розкинулося на лівому березі мальовничої річки Стрвини неподалік родинного маєтку гетьмана у Туринці. Облюбувавши високий правий берег, Жолкевський заклав замок.

З'являючись епізодично у Жовкві, власник міста все ж постійно контролював будівництво, запросивши для цього з Італії відомого архітектора Паоло де Дукато Клеменсі.² Схиблений на Леонардо да Вінчі, Павло Щасливий (так стали називати італійця, замінивши ім'я, що важко вимовлялося, а ще важче запам'ятовувалося) переконав Жолкевського побудувати місто. Бажаючи вразити, а то й досадити численним недоброзичливцям, Станіслав Жолкевський згодився. Тепер архітектору вже ніщо не заважало працювати так, як йому хотілося. Мало того, що прискореними темпами будувався замок-резиденція Жолкевських, одночасно зводилася оборонна стіна, окреслюючи цим межі майбутнього міста.

Коли ж у 1603 році король надав Жовкві німецьке право, сюди перебралася дружина Регіна з синами. Цим же указом місту дозволили проводити чотири ярмарки. Завтра якраз відкривається другий у цьому році, станіславський.

– Завтра ярмарок, – нагадав Амвросій. – Підеш?

– Звичайно, – відповів Тарас. – Ще до вечора наловлю риби, мати напече. Буде що продавати.

– А Мошко відпустить?

¹ Станіслав Жолкевський (1547–1620) – польський державний і військовий діяч.

² Паоло де Дукато Клеменсі (Павло Щасливий; пом. 1610 р.) – львівський будівничий доби Ренесансу.

Тарас насупився. Згадка про управителя села завжди псувала йому настрої. Ще 1560 року тодішній власник Винників і навколишніх сіл Андрій Висоцький дарував їх белзькому воеводі Станіславу Жолкевському, батькові гетьмана. Нові власники спочатку батько, а за ним і син, постійно перебуваючи у походах (то короля потрібно рятувати, то Наливайка упокорювати, то зі Швецією воювати), у своїх володіннях з'являлися нечасто і всю владу над селами віддали в руки управителів, в основному, жидів. Ті, відчуваючи тимчасовість своєї посади і бажаючи урвати від неї ласий шматок, вичавлювали з селян усе: якщо пан встановлював один тиждень панщини, то управителі збільшували ще на сім днів особисто для себе. Тому селяни змушені були майже півроку працювати на панів. І це не рахуючи повинностей, як-от робота на будівництві замку. Місцевий управитель Мошко (взагалі-то його звали Іцхаком, але прізвисько так міцно причепилося до нього, що ніхто й не згадав би справжнього імені) помітно вирізнявся навіть серед своїх одновірців. Він заставляв селян працювати на себе коли йому заманеться, відправляв у Жовкву на будову найбільше хлопів. Особливо розперезався Мошко після того, як місцевий монастир покинули монахи. Він відібрав у місцевого священика ключі від старої дерев'яної церкви, і тепер, щоб охрестити, повінчатися, поховати чи просто відправити службу, потрібно було йти до жида за дозволом і ключами. (Звичайно, йти не в порожні, бо він може і відмовити.)

Тарас особливо потерпав від управителя. Те, що Марія була вдовою, не звільняло її від повинностей. Спочатку Тарасова мати відробляла панщину сама, а коли хлопець підріс, черга дійшла і до нього (причому Мошко зробив по-своєму: не зменшивши норму матері, встановив таку ж її синові). Крім того, час від часу хлопець відробляв і у місті. Замок він будувати не встиг, а от парафіяльний костел вже пам'ятає його муки.

– А що Мошко? – знизав плечима хлопець. – Ярмарок встановив сам ясновельможний король, і ніхто, навіть Мошко, не може його відмінити.

– Послухай, Тарасе, що я тобі скажу, – мовив Амвросій. – Що робиться на руській землі, – сам бачиш. З кожним роком все гірше і гірше. Сьогодні жиди не дають нам молитися так, як ми звикли. Завтра заставлять взагалі відмовитися від своєї віри. Та де, вже заставляють. Я вже мовчу про те, що за цей час встигнуть здерти з нас не те що три – сім шкур. Треба щось робити...

– А що робити? – здивовано запитав Тарас.

Він був спантеличений цими словами монаха.

– Не забити ж управителя, врешті-решт!

– Боже борони! – перехрестився Амвросій. – Це гріх, хлопче, навіть думати про таке.

– Тоді де ж вихід?

– У церкві.

– Та вона ж закрита, і ключі у того ж таки Мошка!

– Я маю на увазі не церкву, побудовану людьми, але створену Господом, – відповів старець і, побачивши, що хлопець не зрозумів, додав: – Твоє спасіння у чернецтві.

– Ви пропонуєте мені стати монахом?

– Спочатку, звичайно, послушником, а потім уже й ченцем.

– Але я й не думав про це! – відказав Тарас.

– На все воля Божа... – відповів монах. – П'ятдесят років тому я також і гадки не мав, що прийму постриг. А воно бач, як склалося.

Тарас задумався, осмислюючи щойно почуту пропозицію.

– Невже Мошко мене відпустить? – засумнівався він.

– На це – так. В усякому разі, можна звернутися з проханням до гетьмана. Гадаю, він ще не забув, що походить з руського роду. Принаймні саме цим я пояснюю його рішення сприяти розбудові монастиря в Крехові.

Тарас повертався додому і був спантеличений розмовою зі старим ченцем. Йому, звичайно, дуже хотілося вирватися з-під влади Мошка, але залишати заради цього матір і натягнути на себе до кінця життя чернечу рясу хлопець ще не був готовий.

2

Серед усіх ярмарків, котрі відбувалися у Жовкві, саме весняний був найбільшим і більш бажаним. Мало того, що він відбувався після Великодня, коли люди дозволяли собі не лише скромне, він був першим після піврічної перерви. Ярмарок у травні припадав на день святого Станіслава – покровителя ясновельможного гетьмана, тому був особливо урочистим. Цього дня усі торговці, котрі знали про нього, де б вони не були, старалися прибути до Жовкви, бо знали, що у місто збереться чимало народу.

Розуміючи, що вибирати буде з чого, адже про ярмарок знали люди не лише з Жовкви та навколишніх сіл, але й із далеких країв, потенційні покупці, у свою чергу, сподівалися зекономити на покупках. Минулого ярмарку, на святого Мартина, свій крам виставив кушнір з Белза. Його товар був значно кращий від місцевого, тож жовківські майстри залишилися у програші.

Якщо торговці сподівалися продати дорожче, а покупці купити дешевше, то місцеві злодії потирали руки від майбутнього улову: роззяв на таких збіговиськах завжди вистачало.

Не бажав залишатися без прибутку і місцевий уряд. У такі дні вже впродовж декількох останніх років податок на дозвіл торгувати зростав, що приносило відчутний прибуток у міську казну.

Тобто у місті і навколишніх селах всі з нетерпінням чекали восьмого травня.

Сопошинці мали на ярмарковій площі, яка розкинулась якраз навпроти головних воріт замку, своє відведене місце. Це місце, рівно ж як і право торгувати, сопошинцям надав колишній власник Винників, і ніхто не те що намагався відтіснити їх із «хлібного» місця, але навіть не помишляв цього.

Звичайно, своїм скромним, в основному, рибним крамом вони поступалися іншим, багатшим селам, а приїжджим купцям – і поготів, але це був стабільний, хоч і невеликий набуток.

Тарас із матір'ю прибули у Жовкву ще вдосвіта, але вже з самого ранку площа була заповнена народом. Розклавши на дерев'яних столах запечену вночі рибу, від якої поширювалися неймовірно смачні пахощі (мати не стала пекти рибу звечора, як більшість односельців, а зробила це вночі, щоб була свіжою, до того ж заправляла її своїми «таємними» спеціями), Тарас трохи відійшов убік. Справжній базар розпочнеться десь за годину, хлопцеві залишається годинка на відпочинок. Він усю ніч допомагав матері пекти рибу, отож дуже хотілося спати. Побачивши, що син ледве тримається на ногах, Марія дозволила йому прилягти. Тарас прикрився біля воза зі свіжою травою, що його привіз сусід Зосим, і майже одразу ж заснув.

Здавалося, щойно стулив повіки, а вже його термосить старий Зосим.

– Ану вставай, сонько! Ай-ай, хіба це торговець! Ще трохи, і мати весь крам попродає.

Тарас миттю схопився. Дійсно, базар вирував у повну силу. За той час, поки він, Тарас, куняв, вже дехто встиг і спродатися, і щось купити. Тарас підійшов до матері. Вона вже встигла продати дві рибини і стояла задоволена. День обіцяв принести якусь копійчину у хату.

– Відпочив?

Тарас кивнув і під сміх односельців струсив рукою стебла трави з голови.

– Я не торговець, – відказав Тарас.

Дійсно, хлопець не надавався до торгівлі. Мати, бувало, побачить, як незграбно торгує син, і відправить до іншої роботи. А Тарас і не проти. Йому миліше ловити рибу, навіть допомагати їй приготувати, але аж ніяк не торгувати.

– Іди, сину, роздивися там. Може, щось приглянеш собі, – сказала мати.

Останнє було сказане так, для годиться, адже що можна приглядати, якщо у тебе у кишені немає навіть шельняга,³ а якби б і був, однаково віддав би матері. Їй краще знати, що купити в першу чергу, хоч, якщо чесно, купити потрібно все.

Але у цьому є навіть свій позитив. Не маючи ні шеляга, не варто боятися, що його обчистить якийсь злодюжка, що, наче мухи, злетілися звідусюди на жовківський базар.

А базар вирував. Тарас походжав поміж рядів з різноманітним крамом і ковтав слинку. Не лише їжа приваблювала хлопця, хоч і не кожен день йому доводилося їсти м'ясо чи молочне. Тараса більше цікавили вироби місцевих цехів: шевців, кушнірів чи ткачів. Були тут і свої шапкарі, поясники і римарі. Але все це забулося одразу, як тільки хлопець опинився перед виробами з недалекого Глинська. Тарас двічі бував у цьому селі, коли з матір'ю ходив до монастиря, і завжди захоплювався гончарами, що, здавалося, робили з глини неймовірне. Ось і сьогодні на землі розставлені глечики, миски, якийсь чудернацький посуд, про призначення якого Тарас не мав ніякого уявлення. Але навіть не це привернуло увагу хлопця. Працюючи на будівництві костюлу, Тарас дізнався від тамтешнього мешканця, що її милість пані Регіна захотіла, аби у замку печі були з глинського зеленого кахля.

А ось і він... Тарас зачаровано зупинився перед купами знаменитого кахлю. Як йому хотілося, щоб і в їхній убогій хатинці була така піч! Він розумів, що це лише красива, але на жаль, нездійсненна мрія; всієї риби у Стрвині не вистачить хоча б на пару таких кахель, не те що на цілу піч.

Настрій одразу зіпсувався, Тарас поволі почалапав до місця, де торгували сопошинці. Він навіть не став підходити до приїжджих жидів чи вірмен, котрі торгували над річкою, там, куди стікалися багаті містяни. Хотілося одразу покинути це торжище, де кожен якщо не вкаже тобі на твоє місце, то принаймні подумає. Краще вже посидіти у келії Амвросія та послухати його історії про святих...

Мати здивувалася, що син повернувся так швидко, але нічого не запитала. Сама вона більше нічого не вторгувала, але не переймалася цим: базар тільки починався.

Тарас стояв осторонь рядів і лише спостерігав за торгівлею. Саме він перший запримітив, як із воріт замку вийшли три жінки. Попереду йшла висока струнка літня жінка, а дві інші, молодші, несли великі кошики. Тарас швидше вгадав, аніж упізнав, що це вийшла за покупками дружина власника Жовкви.

Хоч жінка могла купити будь-що і за будь-яку ціну, вона, тим не менше, одразу попрямувала до рядів, які займали сопошинці. Було зрозуміло, що жінку цікавить риба. Пані Регіна пройшла мимо кількох торговців і зупинилася коло Тараса з матір'ю. Хлопець про себе усміхнувся: спеції матінчині привертали увагу...

– Це твоя риба? – запитала жінка.

– Так, пані, – відповіла Марія. – Свіжа, лише вчора син наловив.

– Що свіжа – бачу. А пік хто?

– Ми з сином, – мати кивнула на Тараса.

– Смачно пахне.

Пані Регіна задоволено потягнула носом.

– Я купую у тебе, – сказала вона. – Усю рибу. Скільки?

Від несподіванки Марія втратила дар мови. Побачивши це, пані Регіна відрахувала п'ять монет (по одній за кожну рибину) і подала жінці. Та лише спромоглася подякувати. Риби перекочували у кошик однієї зі служниць. Але пані не спішила відходити.

– Як тебе звати? – запитала вона.

– Марія... – відповіла спантеличена жінка.

³ Шельонг, солідус, шеляг – найдрібніша монета Польщі.

– Послухай, завтра у місто повертається його вельможність пан гетьман. Я хочу, щоби зранку ти принесла до замку двадцять рибин, запечених так, як оце сьогодні. Зможеш?

– Так, пані! – відповіла хутко Марія.

– Тоді я тебе чекатиму завтра зранку.

– Авжеш, пані!

Регіна Жолкевська пішла далі, а мама заспішила збиратися.

– Пішли, Тарасе! У нас багато роботи!

Вони встигли купити лише найнеобхідніше і поквапились додому: роботи було справді багато.

Тарас одразу подався на риболовлю, щоб до вечора наловити зо два десятки великих рибин. (Хоч пані Жолкевська нічого не говорила, яку саме рибу, Тарас слушно припустив, що негоже подавати до столу вельможного гетьмана дрібноту.) На щастя, улов виявився багатий, і сонце було ще високо, а хлопець уже накидав у кошик потрібну кількість риби і завдавав собі на плечі.

Мусив спішити, адже рибу треба ще почистити і запекти у печі. Вся вона, звичайно, одразу не поміститься, тому, напевне, доведеться працювати всю ніч...

Дорога додому вела через увсе село повз закриту дерев'яну церкву, хати односельців. Базар у місті вже закінчився, всі поверталися додому, щоб відпочити перед завтрашньою роботою. Їм із матір'ю доведеться трудитися всю ніч. Зате пані Жолкевська обіцяла щедрю винагороду, і Тарас не боявся, що вона обмане. Швидше б дійти додому... Йому зовсім не хотілося зустріти будь-кого.

Аж тут дорогу Тарасові перепинив не хто інший, як управитель села Мошко.

– Що несеш? – прискіпливо запитав той.

Тарас із несподіванки заледве втримав кошик у руках. Він не те що не любив Мошка, він його просто ненавидів і в думках уже декілька разів убив здирця. Гетьманський управитель був ще досить молодий, тридцятирічний, невеликого зросту, але за поясом носив шкіряного канчука, яким час від часу безбоязно користався. Хто посміє противитися представнику самого гетьмана!

– Риби наловив, – відказав Тарас.

– Навіщо так багато? Базар уже закінчився. А тобі самому не подужати. Навіть для твого монаха буде забагато!

– А це не мені, – відповів Тарас. – Пані Регіна Жолкевська замовила рибу для пана гетьмана, і до завтрашнього ранку ми маємо принести її до замку. Пані Жолкевська буде дуже невдоволена, коли дізнається, що саме через вас, пане управителю, пан гетьман не дочекається на своєму столі цієї страви.

Почувши таке, Мошко стиснув зуби, але відступив. А Тарас попрямував далі.

– Не забудь у понеділок прийти до костюлу. Твоя черга відробляти, – навздогін крикнув Мошко.

Тарас не спинився. Він і без нагадування Мошка знав про свою повинність відпрацювати на будові за себе і за матір.

Ще довго хлопець відчував на собі важкий, болючий, неначе удар канчука, погляд управителя.

3

Робота затягнулася на всю ніч, і коли мати дістала з печі останню рибину, сонце було вже високо. І син, і мати були змучені безсонною ніччю, але Тарас устиг годинку передімати, поки мати пильнувала рибу. Подивившись на змучену неньку, хлопець вирішив сам віднести товар.

Жаліючи сина, мати спробувала заперечити, але Тарас переконав її, що й сам впорається, до замку донесе все швидше, аніж удвох, а торгуватися не буде; не той випадок: що дадуть – і на тому спасибі!

– Якщо питатимуть про ціну, скажи, що як учора... – настановляла мати.

Тарас закріпив кошик із смаженою рибою до легкого дерев'яного наплічника, мати допомогла йому закинути вантаж на спину, хлопець злегка поправив його, щоб не тиснуло у спину, і швидкою ходою попрямував до замку.

Їхнє село було найближчим до Жовкви, але навіть порівняно мала відстань натомила Тараса, тому коли він опинився на площі перед ворітьми замку, спина немилосердно нила, і хлопець думав лише про одне: швидше б зняти той наплічник...

Від учорашнього базару не залишилося і згадки: торговці самі прибрали за собою (таким було розпорядження міського магістрату), а рештки сміття вже встигли зачистити місцеві. Тепер посередині площі красувалося лобне місце. Тарас зіщулювся. У пам'яті ще була свіжа згадка про страчених двох синів Стельмаха Шенського, які були відомі на всю округу злодіями і посміли пограбувати самого бургомістра.

Ворота замку були відчинені, і Тарас боязко підступив до них. Пообіч стояли два високі вартові із мушкетами. Тарас зупинився.

– Куди йдеш? – запитав один.

– Несу їх милості рибу, – затинаючись, відповів Тарас. – Вони замовляли вчора...

Те, що прибулий приніс саме рибу, а не щось інше, вартові збагнули одразу: навкруги витав аромат маминих спецій.

– Проходь! Кухня он там, справа...

І Тарас вперше переступив ворота Жовківського замку. Він займав чималеньку територію, двір був строго квадратний. Навпроти воріт біліла колонада входу у покої гетьмана, прикрашена якимись скульптурами. Будинки зліва і справа були господарськими приміщеннями: як-от кухня, склади, стайня, житло для слуг. Зліва від воріт стояли трійко пишних карет, запряжених добротними кіньми: це повернувся додому власник міста. Про його приїзд свідчила і неймовірна метушня навколо.

Тарас не встиг опам'ятатися, як поруч опинилася служниця, котру він бачив учора на базарі.

– Чому ти так пізно? – невдоволено запитала вона. – Їх милість уже почали сердитися...

– Роботи багато, – винувато відповів Тарас. – Ледве встигли...

Він зняв з плечей важку ношу, поставив на землю і випростався.

Служниця підхопила кошик.

– Чекай мене тут, – сказала вона. – Я віднесу рибу на кухню, їх милість відрахують тобі гроші. Зрозумів?

Служниця швидко попрямувала до бічних дверей, а Тарас залишився один. Щоб не стирчати посеред двору, він обережно підійшов до коней, запряжених у карети. Дванадцят� коней (по чотири у кожній) були підібрані по масті: білі, чорні та гніді. Таких угодованих коней Тарас бачив уперше, тому мимоволі замилювався.

Він не помітив, як до нього підійшли двоє юнаків і тихо стали за спиною.

– Вибираєш собі коня? – запитав один.

З несподіванки Тарас відсахнувся, відступив на крок. Хлопці були вбрані в багату одіж, шиту сріблом, в добротні чоботи (що не забарився відзначити Тарас). Юнаки були приблизно його віку, може, на рік-другий молодші, однакового зросту, але один стрункий і білявий, інший чорнявий і повніший, але в міру.

– Говорити хоч умієш, чи мати не навчила? – допитувався чорнявий.

Тарас розумів польську мову, але вільно говорити не вмів.

– Навчила, – лише відповів він.

Хлопці засміялися.

– Ну, тоді говоритимемо по-нашому, – продовжував чорнявий. – Тебе як звати?

– Тарасом.

– А що ти тут робиш?

– Я приніс їх милості запечену рибу.

– Чуєш, Яне, ми сьогодні їстимемо рибу!

– Я люблю рибу, – відповів інший хлопець. – Судячи із запаху, смачна риба.

– А ви хто такі? – наважився запитати Тарас.

– Мене звати Богдан,⁴ а це Ян,⁵ син пана гетьмана. Ми сьогодні лише приїхали.

– А знаєш, де ми були? – раптом запитав Ян.

– Де?

– Ще в середу ми були у Кракові, у його величності короля!

– А я приїхав з Олеська, – додав Богдан-Зиновій.

– Далеко... – відзначив Тарас.

Якщо чесно, він і гадки не мав, де знаходяться той Краків та Олеськ і скільки звідтам їхати. Найдалше село, де він бував, був Крехів.

– А скоро ми відправляємося на війну, – гордо заявив Богдан.

– Куди? – запитав Тарас.

– У Смоленськ.

– А де це?

– У Московії, – вставив Ян.

– Навіщо?

– Щоб нашого королевича зробити московським царем.

– А хіба там немає царя? – здивувався Тарас.

– Та є якийсь... – невизначено знизав плечима Богдан. – Але наш Владислав однаково кращий!

Власно кажучи, Тарас почув про королевича Владислава вперше, але все ж кивнув: без заперечень, «наш Владислав» дійсно кращий.

– Ви також підете на війну? – поцікавився він.

– Аякже! – гордо відповів Богдан. – Вельможний пан поїде обов'язково, король без нього нічого не зможе, а я поїду зі своїм батьком.

– Здоброво! – вихопилося у Тараса.

– А хочеш поїхати з нами? – раптом запитав Ян.

– Я?...

– Звичайно! Його величність саме набирає військо. Тобі скільки років?

– П'ятнадцять.

– А так і не скажеш. Виглядаєш навіть старшим за мене, хоч мені й шістнадцять, – сказав Ян Жолкевський. – Ну то як?

– Не знаю... – зізнався Тарас. – Мати вдома сама, та й не відпустить мене управитель...

⁴ Богдан-Зиновій Хмельницький (1595–1657) – в майбутньому український гетьман.

⁵ Ян Жолкевський (1593? – 1633) – син Станіслава Жолкевського.

– Він не зможе не відпустити тебе, коли ти підеш служити до мого батька!

– Послухай, Ян діло говорить, – підтримав друга Богдан. – Тобі видадуть зброю, одягнуть, отримуватимеш гроші, а твою матір звільнять від повинностей. Адже ти відробляєш у місті?

– Так, на костелі... – Тарас показав на ворота замку, за якими виднілася недобудована споруда костелу.

– І навіть коли ти повернешся з війни, тебе вже ніхто не заставить відробляти повинність, – сказав Богдан і повторив: – Ніхто!

– Не віриш? – насупився Ян, помітивши на обличчі Тараса недовірливу міну. – А давай запитаємо батька!

Він показав на трьох чоловіків, що з'явилися серед білої колонади входу до покоїв.

Перше бажання Тараса було втекти негайно, навіть не дочекавшись обіцяних грошей, але ноги неначе вросли в землю. Із завмиранням серця він спостерігав, як чоловіки повільно наближаються до них, про щось тихо розмовляючи.

Серед них виділявся найстарший, у якому Тарас вгадав власника міста Жовкви Станіслава Жолкевського. Гетьман розміняв уже сьомий десяток, але тримався впевнено, молодіцьки. Було видно, що гетьман уже переодягнувся з дороги і тепер вийшов прогулятися просто так, без звичних регалій.

Справа від гетьмана йшов високий, значно молодший чоловік, але із бородою. Це був зять Жолкевського Іван Данилович.⁶ А третій мав лише пишні вуса і був, судячи з усього, батьком Богдана.

Зважаючи на теплу, майже літню погоду, всі троє були простоволосі.

Вони зупинилися перед хлопцями.

– Що тут відбувається? – запитав Станіслав Жолкевський і звернувся до Тараса: – Хто ти?

– Я – Тарас. Приніс вашій милості рибу.

– Що ж, учорашня риба пані Регіні сподобалась. А прізвище твоє?

– Сопоха.

– Це на твою честь назвали село? – весело поцікавився третій, Михайло Хмельницький.⁷

І він, і Данилович засміялися. Жолкевський насупився.

– Я чогось не знаю?

– У сусідньому селі кажуть, що колись сюди прийшов подорожній на прізвище Сопоха і заснував двір. Про нього й стали казати – «Сопошин двір». Отак Сопошин і залишився...

– Не знав, – зізнався Жолкевський. – Ти з тих Сопох?

– Так, – відповів Тарас.

При цьому він випростав спину, аж чоловіки засміялися.

– Свята простота! Цей простолюдин вважає, що про нього має знати весь світ! – латинською сказав Жолкевський.

– Тату, Тарас хоче вступити до війська, – озвався Ян.

Тарас при цьому скромно втупився у землю.

– Хоче сам, чи це ти вирішив? – допитувався гетьман. – А ти що скажеш?

Тарас продовжував стояти, втупившись поглядом у землю.

– Не знаю...

– Тоді вирішуй. Воїни мені потрібні. Якщо вирішиш – прийдеш сюди, – сказав Жолкевський і одразу перемінив тему: – Пані тобі заплатила?

– Ще ні.

– То зараз заплатять, – сказав Хмельницький.

⁶ Іван Данилович (1570–1628) – магнат, державний діяч Речі Посполитої, зять Станіслава Жолкевського.

⁷ Михайло Хмельницький (? – 1620) – управитель Станіслава Жолкевського, батько Богдана Хмельницького.

Він кивнув на служницю, яка саме підходила до них. В одній руці вона тримала кошик, інший кулак був затиснутий.

– Пробачте, пане, їх милість передала йому гроші за рибу... – сказала служанка.

– То віддай! – мовив гетьман.

Дівчина поставила на землю кошик, поклала у простягнуту долоню хлопця декілька монет.

– Пані запрошують до столу, – сказала вона.

– Що ж, спробуємо знаменитої сопошинської риби, – мовив Жолкевський. – Передай пані, що ми зараз прийдемо.

Він повернувся до Тараса і сказав:

– Іди, хлопче, і серйозно подумай над пропозицією. Воїни мені будуть потрібні. Настають непрості часи.

Тарас поклонився, підняв із землі кошик, на ходу закинув його на наплічник і попрямував до виходу.

– Скільки йому років? – запитав Жолкевський сина.

– Каже, що п'ятнадцять, – відповів Ян.

– Виглядає старшим.

– Аркебузу втримає, – впевнено сказав Данилович.

– Якщо прийде – прийнемо! – мовив Жолкевський. – Що ж, підемо спробуємо риби. Та й не тільки риби.

У великій залі слуги накрили довгий стіл, увесь заставлений наїдками й напоями. Коли Жолкевський у супроводі сина, Даниловича й Хмельницьких увійшли до зали, до них підійшли двоє чоловіків. Це були архітектори Павло Щасливий, війт Жовкви, та Амвросій Прихильний,⁸ його добрий знайомий. Останнього війт запросив до Жовкви для допомоги: віднедавна він почувався недужим.

Майже одразу у бічних дверях з'явилася Регіна Жолкевська. Чоловіки на знак поваги схиляли голови.

– Прошу, панове, сідати! – запросила пані Регіна.

Розсілися. Гетьман із дружиною зайняли звичне місце на чолі стола, справа сидів син Ян, зліва – зять Данилович. Навпроти один одного розмістилися батько і син Хмельницькі та обидва архітектори.

Після випитого вина присутні відзначили його приємний терпкий смак, спробували різні страви. Богдан найперше накинувся на рибу і відзначив, що вона дуже смачна.

Розмова не клеїлася, та й, зрештою, не дуже зручно говорити з ротом, повним наїдками. Коли перший голод дещо відступив, Павло Щасливий поцікавився справами його величності короля.

– Кажуть, сеймики не дали йому дозвіл на війну, – сказав він.

– Не дали, – підтвердив Жолкевський. – Сеймики, слава Богу, порозумнішали і вже не піддаються на чергову авантюру з Московією.

– Дмитрій⁹ ще живий? – запитав Данилович.

– Ще живий, але не думаю, що надовго. Він уже не задовольняє нікого: ні його величності, ні московитів. Тобто його смерть – лише питання часу.

– А що король?

– А що король! Не дають сеймики війська – збере власне військо!

– А ви? – запитав Михайло Хмельницький.

⁸ Амвросій Прихильний (Ваберене Нутклаус;? – 1611) – український архітектор італійського походження.

⁹ Дмитрій, Лжедмитрій II (? – 1610) – самозванець на московський трон у часи Смути.

Запитати так він мав право. Станіслав Жолкевський практично одразу після смерті короля Стефана Баторія¹⁰ самовіддано служив новому королю Сигізмунду Третьому Вазі.¹¹ Теперішнього гетьмана можна було бачити то під Бичиною, де він воював проти Максиміліана Австрійського, то у Молдові, де він виступав проти татар, то громив Северина Наливайка. Коли ж два роки тому Зебжидовський посмів виступити проти короля, Жолкевський у битві під Гузовим розбив заколотників. Король Сигізмунд, хоч і осипав гетьмана щед्रो і посадами, і землями, але ніколи не підпускав його близько до себе. Велика «заслуга» у цьому була генерального старости Яна Потоцького. Взагалі між родами Потоцьких і Жолкевських здавна тривала нездорова конкуренція за вплив на королів Речі Посполитої. Останніми роками верх взяли Потоцькі – брати Ян та Стефан міцно обступили короля і не пропускали жодного указу, який би підносив становище польного гетьмана. Саме це звання – найбільше, на що міг сподіватися Станіслав Жолкевський. Причиною такої нелюбові Сигізмунда III була незалежна позиція гетьмана, не завжди спільна з позицією корони. Ось і в цьому питанні – війни з Московією – Жолкевський дотримувався тієї думки, що нічого шляхті лізти у московські хащі за всякими самозванцями; нічого доброго з того не вийде. Сигізмунд же Третій Ваза хотів бачити на московському троні свого сина Владислава. Здавалося, невдачі обох самозванців остудять запал короля, але у лютому московський цар несподівано запросив для боротьби з Дмитрієм шведського генерала Якуба Делагарді.¹² Оскільки під орудою Дмитрія перебувало немало посполитої шляхти, Сигізмунд розцінив це як виклик собі. Сам факт запрошення шведів свідчив, що ослаблена роками смути Московія вже не така сильна, як недавно. Виникла можливість повернути відібраний 1514 року Смоленськ.

А сеймики відмовили у війську!

– Я слуга короля, – відповів гетьман. – Запросить – піду на Москву, хоч це і суперечить моїм принципам. Тому мені й потрібне військо.

– Ви наберете місцевих? – поцікавився Павло Щасливий.

– Це вас хвилює?

– Ви заберете чоловіків, які будують костел.

– Всіх не заберу. Хтось та й залишиться. Хоча не думаю, що це затягнеться надовго. Максимум два роки.

Регіна Жолкевська підвелася:

– Я хочу поговорити із нашим зятем про Зоф'ю, – сказала вона.

Іван Данилович підвівся також.

(Дочка подружжя Жолкевських була замужем за Іваном Даниловичем, переїхала з ним в Олеський замок, але сьогодні до батьків не прибула: за словами зятя, почувалася недобре.)

– Пробачте, панове, сімейні справи, – усміхнувся Станіслав Жолкевський.

Обидва архітектори розуміюче закивали головами. Ці слова стали неначе сигналом для хлопців. Вони одночасно підвелися і попросили дозволу оглянути звіринець, розташований у парку з південної сторони замку. Отримавши згоду гетьмана, вони також покинули залу.

– З вашого дозволу, пане гетьман, ми також відкланяємося, – озвався Павло Щасливий. – Сеньйор Амвросій запропонував одну цікаву ідею у плануванні міста, і ми ще не встигли її обговорити.

– Не забудьте розповісти мені, – нагадав Жолкевський.

– Авжеж!

З цими словами обидва архітектори залишили Жолкевського з Хмельницьким одних. Їх зв'язувала якщо не давня дружба, то приязнь. Михайло Хмельницький ще з 1594 року пере-

¹⁰ Стефан Баторій (1533–1586) – польський король.

¹¹ Сигізмунд III Ваза (1566–1632) – польський король, наступник Баторія.

¹² Якуб Делагарді (1583–1652) – шведський військовий і державний діяч, граф, активний учасник подій Смутного часу.

бував на службі спочатку польного гетьмана, потім львівського каштеляна Станіслава Жолкевського, а після того, як дочка гетьмана Зоф'я вийшла заміж за воєводу Івана Даниловича і переїхала до Олеська, за її проханням з нею відправилась і сім'я Хмельницьких. Там Михайло був поставлений на посаду управителя усіх володінь Даниловичів. Ця обставина не зашкодила добрим відносинам між ним та гетьманом.

– Пан воєвода відбуде з вами? – поцікавився Михайло.

– Це наша спільна справа, – відповів Жолкевський. – Хоч у Яна свої проблеми, він, безумовно, відгукнеться на заклик його величності. Хоч ви, мій друже, й не палаєте бажанням воювати проти одновірців, все ж знаєте, що наше життя віддане Вітчизні. Це честь віддавати нікому не гоже, а життя слід – Вітчизні.

– Так. А як ваш Ян?

– Ян поїде зі мною. До наук він не надається. Напевне, у мене вдався. А коли дізнався, що на війні буде Владислав, сумніви відпали – тільки війна!

Михайло Хмельницький кивнув головою: він уже давно помітив військовий хист сина гетьмана.

– Тоді і Богдана візьму з собою, – сказав він.

Хмельницький хвилюк подумав, потім обережно запитав:

– А ви впевнені, що його величність виступить проти Москви? Сеймики все ж не дали згоди на військо.

– Але ще сейм нічого не сказав, – відповів Жолкевський. – Звичайно, було б добре (і не лише для мене), щоб все-таки король залишився у Варшаві поруч з сином-немовлям, але, боюся, партія війни переможе.

– І що тоді?

– Важко сказати. Мені дуже не хочеться сунутися у московські хащі, де можуть жити лише ведмеді і самі московити. Ви уявляєте, як піднесуть мою відмову воювати за короля ті ж Потоцькі! Та Стефан спить і бачить, як на мене опускається королівська опала. Ні, хоч і не любя мені ця війна, відмовитися я не можу.

Тим часом за вікнами раптово потемніло, і одразу линув дощ.

– Ну от і знайома жовківська погода! – усміхнувся Хмельницький. – Наші хлопці змокнуть...

– Ну, це не найстрашніше для них! Краще рости будуть.

Одночасно з цими словами за дверима почувся шум – це втекли від дощу сини.

4

На відміну від Яна з Богданом, Тарасові пощастило менше – дощ застав його на околиці села. Зрозумівши, що додому він не встигне, Тарас побіг у напрямку до колишнього монастиря. Він уже минав розвалені ворота, як дощ його накрити повністю, і у хатину брата Амвросія Тарас забіг зовсім мокрий.

Монах звично сидів за столом і читав грубезну, ще писану від руки книгу. (Віднедавна у монастирях почали замінювати писані книги на нові, друковані. Хоч Амвросій розумів необхідність цього кроку, все ж внутрішньо був проти. У його віці змінювати звичний стан справ важко.)

– Бідна земля... – озвався Амвросій, подивившись на геть змоклого до нитки Тараса.

– До чого тут земля? – невдоволено струснув головою хлопець, і краплі води розлетілися урізномбіч. – Це я змок як хлющ!

– Ти один раз змок і вже нарікаєш. А що робити земельці? Їй уже нікуди воду дівати! Та й річка більше не вбере...

Амвросій закрив книгу і підвівся.

– Ну, добре, досить теревенити. Роздягайся, трішки просушишся, а то ще застудишся. Мокрий одяг туди не вішай – якщо великий дощ, там капає вода.

Тарас зняв промоклу свитину, почепив на спинку єдиного стільця.

– Як ярмарок? – поцікавився Амвросій. – Багато торгували?

Тарас задоволено вийняв з кишені штанів монети.

– Ось. Це за сьогодні, а ще й вчора також... – сказав він.

– А сьогодні що?

– Пані Жолкевська вчора у мами замовила нашої печеної риби. Цілих двадцять штук! Я щойно відніс до столу гетьмана. Він мене похвалив! – гордо закінчив хлопець.

– Ти бачив пана гетьмана? – засумнівався брат Амвросій.

– Не вірите? Їй-бо, я дійсно розмовляв із паном гетьманом! Там із ним були ще двоє поважних панів і двоє хлопців – Ян та Богдан. Ян – це син пана гетьмана, – уточнив Тарас.

– Гаразд, вірю, – примирливо підняв руки Амвросій. – Якщо ти так запросто розмовляв із польним гетьманом, то чому він не запросив тебе до столу?

У голосі монаха чулися глузливі нотки, але Тарас вирішив не зариватися.

– Я лише приніс рибу, – повторив він.

– Бачу, що торг удався. Буде щось на чорний день.

– А ви рибу вже з'їли? – поцікавився Тарас.

– Так, зранку. На сьогодні мені вистачить.

– Тоді я завтра принесу вам хліба. Мама спече його з борошна, що ми купили вчора. Я прийду завтра, бо вже в понеділок знову піду до міста. Мошко посилає мене до костелу.

– Ти подумав над моєю пропозицією? – раптом запитав Амвросій.

– Щоб стати монахом?

– Щоб прийняти постриг.

– Пробачте, ще ні, – винувато відказав Тарас. – Та й не лежить моя душа до черенчого життя! А насильно, ви самі так кажете, ніщо не любе Богові! І до того ж...

– Що?

– Я хочу з вами порадитися.

– Я тебе уважно слухаю, – заохотив брат Амвросій.

– Пан гетьман скоро відправляється на війну і запросив мене вступити до його війська.

Почувши таке, монах уважно подивився на Тараса. Не по роках дужа мускуляста фігура могла будь-кого збити з пантелику щодо віку Тараса, не лише Жолкевського, котрий не знав його. Тому Амвросій повірив одразу.

– А ти?

– Я хотів запитати вас, перш ніж вирішити остаточно.

– І що тобі пообіцяли?

– Що ніхто більше не заставить мене працювати на Мошка; я одержуватиму платню за службу.

– З ким їде воювати гетьман Жолкевський? – поцікавився монах.

– З Московією.

– Ну, це не новина. Пам'ятаю, років чотири тому король вже воював з Москвою, коли направив туди якогось Дмитра. Тепер знову?

– Так.

Амвросій важко опустився на лаву. Останній рік його мучили болі у колінах і довго стояти він не міг. Напевне, давалися взнаки часи, коли він міг годинами стояти на колінах, молячись.

– Що скажете? – запитав Тарас.

– А що сказати? А чи вона тобі потрібна?

– Хто?

– Не хто, а що. Ця війна? Я розумію короля. Він хоче відняти у тамтешнього царя свої землі. Польний гетьман Жолкевський стане коронним гетьманом Жолкевським. А тобі це навіщо?

– А що мені тут робити? Самі знаєте: Мошко ні від мене, ні від матінки не відчепиться. А якщо я буду на службі в пана гетьмана, то він залишить матір у спокої.

– Мати знає?

– Ні. Ще ні. Я... Що скажете?

Брат Амвросій деякий час сидів мовчки, потім мовив:

– У Письмі сказано: «Краще вдаватися до Господа, ніж надіятися на вельмож». Я можу тобі дати пораду, але якщо ти вибереш дорогу Бога. Тут же я не в змозі ні заохочувати тебе, ні відмовляти.

Тим часом дощ закінчився – так же несподівано, як і почався. Брат Амвросій задоволено хмикнув: дірявий дах на цей раз витримав негоду.

– Піду я, – зітхнув Тарас. – Мати, напевне, хвилюється.

Він натягнув на голе тіло ще мокру свитину, мерзлякувато зіщулившись.

– Замерзнеш, – похитав головою монах.

– Дорогою висохну. А завтра я прийду, – на прощання кинув хлопець і залишив Амвросія самого.

У неділю він так і не наважився зізнатися матері про свій намір піти до війська, а вранці в понеділок, прихопивши з собою нехитру їжу – хліб, цибулю і ту ж таки рибу, разом з чоловіками села відправився до Жовкви на будівництво костелу.

Тарас знову приступив до вже звичної роботи. Як і кожного понеділка, хлопець підійшов до купи обтесаного каміння. Його ділянка роботи – піднести це каміння нагору, де майстри уміло вкладали його у стіни. Кожного наступного разу підніматися доводилося все вище: будівництво йшло жваво, і стіни костелу вже вирости до середини. Звичайно, коли кожного Божого дня тут працює стільки дармової робочої сили з навколишніх сіл, можна не боятися, що будівництво затягнеться.

Тарасові поклали на дерев'яний остов (такий же, яким він приносив рибу) чималий кам'яний блок, і хлопець укотре почав свій нелегкий шлях нагору і донизу, щоб десь в обід, коли весняне сонце вже почне немилосердно пекти, почути таку очікувану команду обідати.

Сопошинці розмістилися під північною стіною будівництва – там не так палило сонце. Поруч розсілися люди з Глинська. Кожен дістав з торбинок чи просто із вузлика нехитру їжу. Оскільки під час роботи не наговорилися, саме тепер чоловіки обмінялися останніми новинами. Цього разу мова зайшла про дерев'яну церкву, що скромно стояла у сотні метрів від костелу. Її вигляд – низенька, почорніла від часу та дощів – програвав перед навіть недобудованим латинським костелом. Чоловікам було особливо важко визнавати цей факт, адже церква була православною, а вони, православні, змушені будувати латинський храм, тим самим ще більше принижуючи свою віру.

Деяку надію на покращення справ дав майстер із Глинська, повідомивши, що православна громада міста звернулася до Станіслава Жолкевського з проханням побудувати нову церкву.

– І що пан гетьман? – поцікавився Максим Дідух, сусід Тараса, дебелий, але добродушний коваль.

– Пан гетьман ще не вирішив, – відповів чоловік із Глинська. (Тарас згадав, що його звати Данько Мазур.) – Та й не скоро ця справа – будувати церкву! Ось костел скільки ще будувати, а гроші йдуть від пана гетьмана. А хто дасть гроші на православний храм?

– Люди дадуть! – озвався Павло Бахур, ще один із Сопошина.

– Багато тут назбираєш! Усі багаті стали ляхами, бо не були б багатими, а ми – біднота. Поки назбираєш пожертву, помре не одне покоління.

– Бог дасть – побудуємо! – впевнено сказав Мазур.

Він витер вуса від крихт хліба, перехрестився і склав шматок полотна – обід закінчився, треба було приступати до роботи.

Цей день закінчився б для Тараса Сопохи так само, як і попередні, коли він змушений відробляти повинність у місті, якби не несподівана розмова після роботи. Тарас поклав на місце дерев'яну основу, на якій носив камінь, і зібрався вже пристати до односельців, щоб разом піти додому. Аж тут до нього підійшов управитель Сопошина Мошко. Кожного дня на початку і після роботи він перевіряв, чи всі робітники на місці.

– Чого вам? – невдоволено запитав Тарас.

З власного досвіду він знав: нічого доброго такі зустрічі не приносили.

– От що: завтра зранку знову вийдеш на роботу, – сказав Мошко. – Андрушко Швець повернув ногу, тому ходити не може. Відробиш замість нього, а наступного тижня будеш вільний.

– У мене завтра своя робота на городі, – заперечив хлопець.

– Посадиш у середу. І наступного тижня ти вільний.

– Знаю я ваші заміни! Вже так не один раз даремно робив!

– Ти не хочеш робити на пана гетьмана? – озвірівся Мошко. – То, може, мені так йому і сказати?

Він сподівався побачити в очах Тараса страх, але помітив лише гнів.

– Зачекайте говорити панові гетьману... – зауважив хлопець.

– От і добре! – почав було управитель, але Тарас продовжив:

– Я йому сам скажу! І не думаю, Мошку, що його слова вам сподобаються.

Управитель аж захлинувся від несподіванки. Він хотів сказати, що ніякий він не Мошко, а Іцхак Бебер, і за такі слова йому не здобувати, але Тарас рішуче рушив до воріт замку. У Мошка полізли на лоба очі. Він так і залишився стояти посеред площі. Не йшли додому й інші сопошинці – вони були свідками цієї перепалки і просто згоряли від бажання побачити, чим це все закінчиться.

А Тарас упевнено підійшов до воріт. Вартові його впізнали, але все ж запитали, до кого він іде.

– До пана гетьмана! – сміливо відповів Тарас.

– А де риба? – засміявся один.

– Я хочу записатися до війська. Пан гетьман позавчора сказав мені прийти, якщо я згоден. Вартові презирнулися. Їм не дуже вірилося у те, що говорить цей простолюдин, але вони справедливо відзначили, що сам придумати таке він не міг.

– Тоді тобі треба не до пана гетьмана, а до управителя, – повідомили йому.

– А де управитель?

– А тебе зараз проведуть, – раптом сказав один з вартових і гукнув дівчину, що саме підходила до воріт. – Марушко, відведи його до пана управителя.

Дівчина кинула на Тараса лукавий погляд, і хлопець зашарівся.

– Іди за мною!

Тарас пішов слідом за дівчиною. Їй було років чотирнадцять, не більше.

– Ти тут служиш? – запитав він.

– Так, кухаркою, – відповіла дівчина.

Посеред двору Марушка сказала Тарасові зачекати, поки вона шукатиме пана управителя. Але не встигла вона це сказати, як серед білих колон замкового двору з'явився чоловік, у якому Тарас упізнав знайомого вельможу.

– А, старий знайомий! – вигукнув Михайло Хмельницький. – Змушений визнати, що твоя риба була чудова.

Тарас скромно мовчав.

– Я підозрюю, що цього разу не риба привела тебе сюди, тим більше, що я її не бачу, – продовжував Хмельницький і несподівано запитав: – Ти вирішив?

– Так, – відповів Тарас. – Я хочу до війська.

– Зрозуміло. А можна поцікавитися, що підштовхнуло тебе до цього? Війна – нелегка справа. Там можуть убити, покалічити.

– Зате там не буде нашого управителя, – буркнув Сопоха.

Михайло Хмельницький усміхнувся.

– Ах он у чому річ! Хоча ти і не перший, хто тікає до війська від управителів. Що ж, якщо ти твердо вирішив служити у війську його вельможності – приходь у п'ятницю сюди, до замку. Писати вмієш?

– Так.

– Можливо, це знадобиться тобі. Може, хочеш щось запитати?

– Якщо можна... Це правда, що мені вже не треба йти на будівництво костелу?

– Правда. Нехай управитель тебе кимось замінить, – повідомив Хмельницький.

Тарас на прощання поклонився і попрямував до воріт замку. Йому хотілося від радості бігти, але, побачивши самотню постать Мошка, а біля нього – групу односельців, йшов поволі. Він бачив, як не терпиться управителю дізнатися про наслідки його візиту до гетьмана і, головне, чому цей нахаба не покараний, але задовольняти свою допитливість не спішив.

– Ну? – нетерпляче запитав Мошко, коли Тарас зупинився перед ним. – Поговорив із паном гетьманом?

– Поговорив, – відказав Тарас. – Слухай мене уважно, Мошку, щоб не переплутати. Я записався до війська його вельможності пана гетьмана. Більше повинність відробляти не буду, щоб ти знав.

Він упевнено тримався в розмові з управителем на «ти». Та й Мошко на це не звернув уваги. Від несподіваної новини він втратив дар мови. Коли ж здатність говорити повернулася, першими словами були: «А ким же я тебе заміню?»

– А ким хочеш! – махнув рукою Тарас. – Ні мене, ні мою матір більше не чіпай. Хочеш – сам іди носити каміння!

Тарас залишив Мошка самого із своїми роздумами, а сам підійшов до односельців, котрим також не терпілося дізнатися подробиці.

5

Регіна Жолкевська обережно прочинила двері. Гетьман сидів у кріслі біля вікна і задумливо дивився на порослу модринами гору. В руці білів аркуш листа.

Почувши скрип дверей, Станіслав Жолкевський повернув голову.

– Мені сказали, що прибув посланець короля, – мовила підступаючи дружина.

– Так, прибув, – підтвердив чоловік. – Присядь коло мене.

Регіна сіла у крісло навпроти.

– Якісь погані новини? – запитала вона.

– Якщо вважати війну поганими новинами, то так. Сигізмунд остаточно визначився щодо походу на Московію і наказує мені прибути до нього у Люблін у день Святого Духа.

Для Регіни військові походи чоловіка не були чимось неймовірним, але йому вже перевалило за шістдесят – не найкращий вік для війни. Неначе вгадавши думки дружини, гетьман мовив:

– Мою попередню відмову, яку я відправив із Тарнавським, посилаючись на мій вік, король вважав недостатньо вагомою причиною не йти на війну. Тому цього разу я навіть не писатиму відповідь. Поїду сам.

– Коли? – запитала дружина.

– Сьогодні.

– Ян поїде з тобою?

– Не сьогодні. Судячи з того, як довго король сидів у Кракові, не наважуючись переїхати навіть у Люблін, ця справа затягнеться на все літо. Ян ще встигне приєднатися до мене. Але перед тим, як поїхати, я хочу поговорити з тобою.

– Я слухаю.

– Нехай все іде, як ішло донині, – говорив гетьман. – Не знаю, наскільки затягнеться війна, але парафіяльний храм будувати треба. Паоло Дукато залучив до справи Амвросія, не заважай їм – нехай роблять, що знають.

– Та я нічого не тямлю в архітектурі! – встала Регіна.

– Тим більше. Я пообіцяв православним посприяти будівництву їхнього храму – нехай почекають. Повернуся з Москви – вирішу, як бути. Та й, зрештою, ми ще зустрінемось до походу – буде час обговорити деталі. А зараз розпорядися, щоб приготувалися до подорожі. І знайди Тарнавського. Він мені потрібен.

Дружина покинула зал, і гетьман знову залишився один серед дорогих меблів, живописних полотен майстрів з Італії, Франції, Голландії, серед колекцій медалей, монет, географічних карт – всього, що він сам дбайливо збирав усе своє життя.

Жолкевський ще раз вчитався у послання короля. Сигізмунд звертався до нього не до як підлеглого, але як до рівного собі, неначе і не було між ними напруги. Такий тон – як рівний рівному – повторювався щоразу, коли його величності була потрібна допомога гетьмана – то силою, то військовим талантом.

Жолкевському згадалася його перша зустріч з королем. Після смерті його покровителя, Стефана Баторія, розгорілася запекла боротьба за трон, поки після півроку міжкоролів'я коронний гетьман Ян Замоїський, права рука покійного, буквально силою всадився трон сина Катерини Ягеллонки. Проте це не врятувало коронного гетьмана спочатку від немилості, а потім і від опали.

Це сталося в грудні 1587 року під час коронації Сигізмунда Третього. Тоді він, Станіслав, був уперше представлений Божою ласкою королю польському, великому князеві литовському, руському, пруському, мазовецькому, жмудському, інфлянтському, а також спадковому

королю шведів, готів і венедів. У тодішній столиці Речі Посполитої Кракові у замку Вавель він уперше побачив Сигізмунда Вазу.

Щойно обраному королю лише недавно виповнився двадцять один рік, і його ще юнацька зверхність явно поступалася перед сорокарічним досвідом королівського секретаря. Видно, саме ця обставина заставила Сигізмунда віддалити від себе досвідченого придворного, лише час від часу викликаючи його для нагальних справ. Дотримуючись давно перевіреного принципу – «Від служби не відмовляюсь, служити не нав'язуюсь!», він, Жолкевський, оселився тут, у селі Винники.

Дуже скоро король Сигізмунд переконався, що без військового досвіду польного гетьмана він не обійдеться. Через сім років той очолив польські війська, що їх Сигізмунд направив на придушення повстання Наливайка. Потім був похід проти шведів, котрі відмовили Сигізмунду у праві на свій трон. Два роки тому він розбив заколотників Зебжидовського, що виступили проти самого короля.

Високо оцінюючи військові здібності Жолкевського і використовуючи їх, король Сигізмунд III, тим не менше, намагався тримати його подалі. Зрештою, це було обопільне бажання: у проміжках між походами Жолкевський устиг побудувати місто.

Роздуми Жолкевського перервав прихід Яна Тарнавського. За відсутності старости Михайла Хмельницького той виконував його обов'язки.

– Пані сказала, що ви мене чекаєте, – сказав він.

– Так, прошу сідати.

Тарнавський сів у запропоноване у крісло.

– Знову прийшов лист від короля, – почав Жолкевський.

– Мені знову їхати до його величності?

– На цей раз поїду я сам. Відчуваю, що цього разу не відмовитися. Але й не хочу поїхати до Сигізмунда і просто прийняти командування над його військом.

Тарнавський уважно слухав.

– Як іде набір війська?

– Уже набрали п'ять сотень з усіх земель. Гадаю, такими темпами наберемо ще стільки ж.

– У короля я спробую домогтися платні воїнам, – продовжував гетьман. – Повідомте рекрутам, що король платитиме їм по двадцять золотих.

– Вашмось, місцеві управителі невдоволені, що ми забираємо чоловіків від роботи.

– Нехай викручуються якось. А рекрутів потрібно навчити хоча б стріляти з мушкетів і призвичаїти з ними ходити. Це ваша робота, поки я не повернусь.

– Коли вас чекати?

– Не знаю, але розраховуйте до дня апостолів Петра і Павла. Правда, знаючи непередбачуваність його величності, ні в чому впевненим бути не можна.

Станіслав Жолкевський підвівся.

– Що ж, пора їхати, – сказав він. – Я на вас покладаюся.

– Будьте певні, вашмось, до вашого повернення все буде зроблено.

Того ж дня з Краківської брами Жовкви виїхала запряжена цугом карета. Спереду і позаду карети їхали зо два десятки вершників – польний гетьман Станіслав Жолкевський покидав своє місто.

А вже надвечір наступного дня він в'їжджав у Люблін. Там, у королівському замку, його зустрів Лев Сапіга,¹³ великий канцлер Речі Посполитої.

– Із щасливим прибуттям! – усміхнувся він. – Його величність король не сподівався...

– Що я приїду? – усміхнувся Жолкевський.

¹³ Лев Сапіга (1557–1633) – державний і військовий діяч Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, великий канцлер литовський.

– Приїдете так швидко.
– Його величність тут?
– Так, приїхав зранку. Його величність вже декілька разів справлявся про вас.
– Що ж, готовий постати перед королем хоч зараз.
– Цього від вас не вимагається, вашмосьт! – усміхнувся Сапіга. – Завтра після відправи його величність збирає всіх вельмож на раду.
– Хто ще приїхав? – поцікавився Жолкевський.
– Староста Веліжський, воєвода Брацлавський (при цьому обличчя Жолкевського скрилося), конселян Перемишльський (у Жолкевського від подиву брови піднялися вгору), ви, я.
– Все-таки його величність остаточно вирішив піти на Москву?
– У принципі, так. Звичайно, його величність ще раз вислухає всі думки, у тому числі і вашу.

«Це, звичайно, так, але з усіх присутніх лише у мене своя, відмінна від короля, думка», – подумав Станіслав Жолкевський, але не сказав нічого.

Наступного дня, одразу після відправи, король Сигізмунд III Ваза зібрав запрошених у залі, де сорок років тому приймалася унія між Польщею й Литвою. Станіслав Жолкевський так і не зрозумів, чому для наради король вибрав саме це приміщення, адже в замку було чимало менших, не гірших кімнат. Напевне, рішення, що мали прийняти сьогодні, на думку короля, своєю важливістю були співмірні з рішеннями сорокарічної давнини.

Станіслав Жолкевський окинув поглядом присутніх. Гай-гай, за інших обставин він ніколи не сидів би з деякими панами в одній кімнаті. Ось праворуч красунчика короля сидить великий канцлер Лев Сапіга, напевне, єдина людина із присутніх, до якої Жолкевський не мав претензій. Уперше їм довелося зустрітися під час Лівонської війни, коли війська короля Баторія осаджали Псков. Тоді полк крилатих гусарів, сформований особисто Сапігою, діяв успішно під час облоги.

Ліворуч Сигізмунда, на своєму звичному місці під час подібних нарад, сидить воєвода Брацлавський Ян Потоцький¹⁴ – давній супротивник Жолкевського. Гетьман, звичайно, віддавав належне військовим здібностям Потоцьких, але саме Ян і його брат Стефан старалися якнайдалі відсунути його від короля.

Навпроти Жолкевського у кріслі з різьбленою спинкою зручно вмотився перемишльський конселян Станіслав Стадницький.¹⁵ Його поява тут була найбільшою несподіванкою, якщо взяти до уваги той факт, що два місяці тому той же король приїжджав до Стадницького у щойно захоплений ним замок Риботичів для оголошення «мирової». Видно, справи у Сигізмунда не такі вже й райдужні, як той намагається їх подати, коли доводиться просити допомоги у «Диявола з Ланьцута», як поза очі називають Станіслава Стадницького.

Поруч Жолкевського всадили щойно прибулого гетьмана Литовського Яна Карла Ходкевича.¹⁶ Його польний гетьман поважав найбільше, адже Ходкевич воював під його началом під час розгрому Северина Наливайка. Тоді Карл сподобався йому своєю рішучістю – якістю не останньою для полководця. Три місяці тому двотисячна армія під його командуванням взяла Пернов, потім повернула до Риги, де його кавалерія розбила передові війська шведів під командуванням графа Мансфельда. Це забезпечило Речі Посполитій домінування в цьому регіоні.

¹⁴ Ян Потоцький (1551–1611) – польський шляхтич, військовик, урядник, державний діяч Речі Посполитої.

¹⁵ Станіслав Стадницький (1551–1610) – староста сігудський, кальвініст. Через свій характер носив прізвисько «Диявол з Ланьцута».

¹⁶ Ян Кароль Ходкевич (1560–1621) – польський військовий і політичний діяч литовсько-руського походження, Великий гетьман литовський.

Замикав застілля велзький староста Олександр Корвін-Гонсевський.¹⁷ Наймолодший серед присутніх, він, тим не менше, встиг повоювати в армії Гришки Отреп'єва і спізнатися з теперішнім самозванцем.

– Панове! Хочу повідомити вам, що я остаточно вирішив піти війною на Московію, – урочисто почав король Сигізмунд III.

Урочистість рішення короля присутні ніяк не оцінили. Для них ці слова не стали новою, тим більше, що війна з Москвою тривала вже добрих три роки, і сьогодні мова йшла лише про участь у ній самого Сигізмунда.

А його величність продовжував:

– Ми вирішили не упускати цієї можливості для примноження нашої слави і розповсюдження володінь Речі Посполитої. Крім того, я отримав послання від пана Сапіги (король мав на увазі кузена великого канцлера, який у даний момент зі своїм військом прямував до Тушина, де отаборився другий самозванець). Пан ротмістр повідомляє нас, що, за його даними, частина бояр невдоволена правлінням царя і не проти того, щоб ними правив наш син Владислав. До того ж цар запросив у Московію шведський корпус. Шведи вже встигли витіснити наші війська. Кернозицький і Зборовський змушені відійти назад. Таким чином, нависла безпосередня загроза над нашими військами, що оточили монастир у Посаді. Зараз, коли московський край охопила смута, настав той благословенний час, щоб втрутитися у московські справи. Військо царя практично відсутнє, інакше не набрав би Скопін¹⁸ різного наброду з німців та шведів. Коло самозванця ще крутяться деякі бояри, але, гадаю, це ненадовго. Московитам потрібно показати силу, і я буду тією силою.

Король Сигізмунд III окинув поглядом присутніх.

– Отож питання військового походу вирішене, – мовив він далі. – Залишається узгодити маршрут. Пане гетьмане! Ми хочемо вислухати вашу думку.

Станіслава Жолкевського звернення до нього застало зненацька. Зазвичай у подібних випадках король (з настанови Потоцького) давав йому слово останньому, коли вже нічого не можна було змінити. Тут же щось було новим, що викликало слабко приховану цікавість у присутніх.

– Ваша королівська величносте! – почав, трохи нахилившись уперед, гетьман. – Ви, звісно, пам'ятаєте, я висловлював свою думку про майбутній похід ще під час нашої розмови у Варшаві. Шановному панству нагадаю: незважаючи на те, що моя думка про війну не змінилася, я, тим не менше, повністю підтримую вашу величність. Що ж до шляху... Це залежатиме, ваша величносте, якій з двох цілей походу – примноження земель Речі Посполитої чи воцаріння вашого сина – ви віддаєте перевагу. Якщо спершу задатися метою розширення вольності, то, безумовно, пряма дорога на Москву лежить через Смоленськ, який московити захопили у нас ще сто років тому. Але, ваша величносте, мушу нагадати, що Смоленськ – древня фортеця, спеціально підсилена ще Борисом. Такий захід – взяття Смоленська – вимагатиме від нас багато часу, піхоти і гармат. Якщо ж визнати пріоритетом посадити на московський трон Владислава, безумовно, найкраще рухатися Сіверськими землями. Там замки дерев'яні, і взяти їх тими засобами, які будуть недостатніми під Смоленськом, виявляться набагато легше.

– Вельможний пан гетьман вже хоче завести нас у свої сіверські ліси! – вставив Ян Потоцький. – Складається враження, що пан гетьман не знає, що найближча дорога на Москву лежить через Смоленськ!

– Саме тому московити й укріпили його! – парирував Жолкевський. – Для його взяття у нас немає ні сил, ні гармат. Та й час ми втратили. Нам потрібно зібрати військо, а воно на даний

¹⁷ Олександр Корвін-Гонсевський (? – 1639) – польський воєначальник і дипломат.

¹⁸ Михайло Васильович Скопін-Шуйський (1586–1610) – московський державний і військовий діяч часів Смути, племінник царя Василя Шуйського.

момент не готове, жовніри давно не отримували платні. Ми можемо виступити не раніше жнив; поки військо дійде до московського кордону, настане осінь. Ваша величносте, смію нагадати вам про вашого прадіда Казимира, який, маючи велике військо, застряг під Бреславцем лише тому, що пізно відправився на війну.

– Ваша милосте! Зараз не час згадувати прадіда його величності! – підхопився Потоцький. – І Смоленськ – не Бреславець сто п'ятдесят років тому. Кузен шановного пана канцлера (легкий кивок головою в сторону Лева Сапіги) писав його величності, що, прямуючи повз Смоленськ на підтримку нашим жовнірам під Москвою, до нього прийшли бояри з міста і говорили, що місто згодне підкоритися, якщо пан Сапіга захотів зайняти його іменем його величності, а не самозванця. Не думаю, що відтоді щось змінилося.

– Зараз у Смоленську Скопін, – вставив Ходкевич.

Ян Потоцький, здавалося, не чекав від литовського гетьмана заперечення, але відразу опанував себе і, повернувшись до короля, махнув рукою.

– Зелений ще! – мовив.

– Може, і зелений, але це не завадило небожу царя Василя запросити у Московію допомоги у князя Судерманського, – заперечив Карл Ходкевич.

У присутності Сигізмунда III, який вважав себе королем Швеції, воєводи уникали називати так Карла IX.

– Боюся, що нам доведеться повозитися з ним, – закінчив Ходкевич.

– Зрештою, Смоленську фортецю можна взяти, – раптом озвався Олександр Гонсевський, чим дуже здивував не тільки Жолкевського. – Для цього достатньо декілька сотень піших і кінних. Не думаю, що це такий вже твердий горішок.

Більшість присутніх – і Стадницький, і Сапіга, не кажучи вже про Потоцького – закивали головами. Гетьман Жолкевський залишився у меншості.

– Що ж, вирішено наступати через Смоленськ, – подав голос Сигізмунд. – Я думаю, ніхто не буде заперечувати, щоб військо Речі Посполитої очолив вельможний пан гетьман Жолкевський.

Від почутого присутні затамували подих. Враженням виявився не лише сам гетьман, але й староста Брацлавський. Ян Потоцький від несподіванки відкрив було рота, неначе намагався заперечити королю, але вчасно спохопився і лише на знак покірності схилив голову.

Жолкевський підвівся.

– Я сподіваюся, що пани вельможі зроблять усе, щоб допомогти вельможному панові у його нелегкій роботі, – продовжував король. – Зараз я прошу, щоб ви повернулися до своїх воєводств і були готові вирушити в похід не пізніше Іллі. Як слушно висловився пан гетьман, час підпирає, і було б злочином далі відтягувати наш виступ.

6

Звістка про те, що найближчими тижнями доведеться вирушати на війну, дійшла до Жовкви набагато швидше, аніж її привіз із собою сам володар міста. Дійшла – і нічого не змінила. Ті, котрих війна не стосувалася, навіть не звернули на неї уваги; ті ж, хто протягом останніх днів посилено готувалися до неї, навіть зітхнули з полегшенням, – надто вже важкою виявилася муштра для вчорашніх рільників, рибалок і теслярів. Їм здавалося, що на війні буде легше.

Тарас Сопоха був зарахований у загін гайдуків. Зрештою, усі рекрути, що зголосилися до війська, стали гайдуками. Тепер вони красувалися довгими, аж до литок, синіми жупанами, з під яких визирали червоні рейтузи. Голову новоспеченим гайдукам прикривали чорні шапки з чотирма козирками. Але найголовніше, – кожному видали довгу, з людський зріст, аркебузу. Незважаючи на свою довжину, зброя виявилася досить легкою. Правда, серед гайдуків ширилися чутки, що аркебузи вже відслужили своє, і зараз їх повсюдно замінюють на важчі і точніші мушкети, але у війську Жолкевського цього не знали. Зараз Тарасові, як, зрештою, й іншим новобранцям, важливіше було навчитися влучно стріляти, а насамперед безпечно заряджати зброю.

Тарас дуже швидко навчився робити і те, й інше, тому претензій до нього майже не було.

Хоч в одному загоні разом з Тарасом служили майже його ровесники, хлопець найбільше заприятелював із значно старшим за нього чоловіком із Кам'янки. Того звали Микитою, а прізвисько мав Сідельник. Як він сам розповідав під час довгих вечірніх посиденьок біля вогнища, його далекий родич прийшов на те місце, де зараз лежить його село, і осів там. Звідси і прізвисько. Хоч село Сідельника не належало Жолкевському, Микита все ж записався до війська. Його звабила платня за службу і жага пригод – за своєю натурою Сідельник був авантюристом, і майбутня подорож до невідомої Московії його навіть вабила. Стріляв Микита у загоні найкраще, око мав набите, і Терлецький, який особисто керував підготовкою рекрутів, вже подумував, чи не поставити його на чолі загону.

Зовсім недавно, якраз на Микити, Сідельнику виповнилося тридцять п'ять років, і він вважався серед новобранців «стариком». Його слухались молодші, а той факт, що Сідельник знав грамоту (правда, якимись успіхами похвалитися не міг), остаточно переконав Терлецького, що саме він має очолити загін. Зрештою, десять чоловік – невеликий загін. Упорається!

Про своє рішення управитель гетьмана повідомив 29 червня зранку. Того дня муштри не було – поляки святкували святих Петра і Павла, а православні просто відпочивали.

Уже пізно ввечері Сідельник нарешті зібрав весь свій невеликий загін. Серед його підлеглих було сім русинів і троє поляків. Останні повернулися до табору з гостинцями, всі розмістилися навколо вогнища і смакували принесеним. Поляки виправдовувалися, що їдців багато, а їжі всім не вистачить, на що Микита заспокоїв:

– Не переживайте! На нашого Пётра нас восьмеро принесе. Наїмося досхочу!

Тарас Сопоха подумав про себе, що навряд чи йому вдасться щось принести з дому, де навіть такого, чим тут годують, ніколи не було, а натомість запитав:

– Микито, а де ти навчився так влучно стріляти? Тримаєш удома аркебузу?

Сідельник похитав головою:

– Я її вперше тут побачив. До того я з лука стріляв. Одного разу навіть татарина підстрелив. З п'ятдесяти кроків – і прямо в око!

– Брешеш... – засумнівався Омелько, міщанин з Жовкви.

– Пес бреше і ти з ним! – відказав Микита.

– Ану, розкажи! – заохотив Тарас.

– А спати не хочете? Завтра приїжджає ясновельможний пан гетьман, уставати треба рано. Не забувайте – я ваш десятник!

– Виспимось! Не вперше! – почулися голоси.

– Ну, гаразд! Слухайте! Було це за останньої навали татар. Тоді мені стукнуло двадцять два, я вже був жонатий, а синові, котрому зараз стільки ж, як і тобі, Тарасе, на той час не виповнилося й року. Я думаю, не треба розказувати вам, скільки горя принесли кримські зайти нашої землі. Всі знаєте.

– Вони вбили мого тата... – тихо сказав Тарас.

– І не лише твого! – додав Микита. – Багато жінок стали вдовами, а діти сиротами. Так от. Це була друга навала за моє життя. Першого разу я разом із батьком і сестрами заховався у лісі. Чи то татари вже награвувалися вдосталь, чи кудись поспішали, але вони не звернули уваги на низький сосняк за рікою. Тоді ми врятувалися. Тепер же я вирішив не ховатися. Я відправив жінку з малим сином у поблиський ліс, де сам урятувався колись, а сам приготував свою зброю. Місце для засідки вибрав задалегідь: за селом починалася заводь, а посередині на острові стояла дерев'яна церква. Знаючи жадібність бусурманів до церковного добра, я зрозумів, що кращого місця для засідки годі й шукати. Ми добиралися до церкви на човнах, для цього побудували маленький причал. Вода поросла очеретом, дно було мулисте, ступиш – вважай, пропав. А треба сказати, що острівець помітити було важко. Навколо води росли могутні дуби. Вони і закривали церкву. На одного такого дуба я виліз. Зручно вмовстився і став чекати. Бусурмани появилися надвечір. Спочатку на пагорбі з'явився вершник. Він приструнив коня, підвівся на стременах і роздивився навкруги. Тут і побачив поміж дерев церкву. Що робити далі, татарин не знав. Перед ним же перешкода – вода. Підїхав ближче, щоб роздивитися уважніше. Тут і побачив човни на тому березі.

– Човни? – перепитав Стефан, мірошник з передмістя Жовкви.

– Так, човни. Ховаючись від набігів, люди переправилися на той бік і заховалися в церкві. А човни заховати забули. Їх і зауважив вершник. Він зрозумів, що самому не впоратись, тому витягнув з торби якийсь ріг і затрубив. Кликав інших. Я зрозумів, що зволікати не можна, хоч до нього було далеченько. Натягнув тятину і стрелив. Ех вона свиснула! І уявіть – потрапила просто у ліве око татаринові. Той навіть не встиг крикнути, лише схилився на коня, а той від несподіванки сіпнувся і поскакав на схід. На пагорбі він зустрів інших татар. А ті не стали ризикувати і повернули назад. Ось так воно й було... Їй-бо, нічого не вигадую...

– У нас у селі розказували про якогось Мороза, який побив татар, – озвався Максим Шкода.

– То це я і є.

– Невже? Ти ж Сідельник!

– Правильно, Сідельник, бо ми осіли на цій землі, а взагалі-то я Мороз. Микита Мороз.

– Дуже цікаво... І як нам тепер до тебе звертатися?

– А як хочете!

Вирішили називати таки Сідельником. Після відправилися спати.

Як і передбачав Тарнавський, наступного дня повернувся від короля польний гетьман Жолкевський. На здивування війська, він не став перевіряти стан його готовності до війни, натомість було вирішено відправлятися у похід дев'ятого липня.

З того дня підготовка новобранців стала такою інтенсивною, що зовсім не залишалося вільного часу на щось інше. Коли ж, здавалося, напруга досягла такого рівня, що далі можна було сподіватися бунту, несподівано все заспокоїлося: вівторок, сьомого липня, став останнім днем муштри, а наступного дня зранку усіх місцевих відпустили додому попрощатися.

Травневі дощі, що рясно напоїли землю, поступилися жаркому сонцю. Перебування надворі було схоже на лазню, а потім, ближче до середини літа, почалася спекота. Тарас Сопоха мучився у своєму синьому з червоною підкладкою жупані і чорній шапці. Червоні рейтузи щільно прилягали до ніг, від чого тіло сильно пітніло. Єдине, що влаштовувало Тараса, були чорні черевики – до того юнак улітку ходив босоніж.

Тарас поспішав додому. Від табору, де він прожив півтора місяця, до його села було не більше трьох верст, але додому жодного разу вибратися не вдавалося. Матінка двічі приходила під табір, приносила щось поїсти. Командири зазвичай дивилися крізь пальці на таке, адже якоїсь шкоди від подібних відвідин вони не бачили.

Тарас не мав з собою аркебузи. По-перше, вона була важка і незручна, а, по-друге, сьогодні абсолютно зайва. За всією полишеною зброєю пильнували гайдуки, що залишилися у таборі (декому до домівок було дуже далеко).

Сопоха підібрав довгі поли жупана, заправив їх за пояс і швидким кроком попрямував додому. Треба встигнути і вдома побути, і якусь нагальну роботу впорати, та ще й надвечір у табір встигнути повернутись.

Ось і його хата – старенька похилена халупа. Упізнавши господаря, з буди вибіг пес і кинув на нього. Почувши шум у дворі, у низьких дверях з'явилася ненька.

– Тарасе! – сплеснула вона в долоні і підбігла до сина.

Юнак пригорнув матір до себе. Лише тепер він відчув, як він за нею скучив і як важко лишати її отак саму...

– Я й не сподівалася, синку, що тебе відпустять... – втерла сльозу мати.

– Мамо, нас відпустили до вечора. Ми вирушаємо на війну.

Від почутого у матері підкосилися ноги. Тарас обережно всадив її на призьбі.

– Коли, синку?

– Завтра... Після відправи в церкві вирушаємо.

Мати схлипнула.

– Ну чого ви, мамо? – заспокоював Тарас. – Зі мною нічого не трапиться. Я ж там не один. Знаєте, який у нас десятник! Нікому в обиду не дасть. А пан гетьман обіцяв платити по двадцять злотих. Повернуся – спроможемося на нову хату. Може, знайду якусь дівчину. Буде вам поміч.

– А...

– А за Мошка не переживайте! Він вас не посміє зачипити. Я сказав панові гетьманові. Я йому сьогодні ще нагадаю.

– Може, не треба? Мошко – злостивий чоловік.

– Мамо, він нічого ні мені, ні вам не зробить. Нас із вами захищає слово короля.

– Дай-то Боже, щоб так було... – зітхнула мама.

– Так і буде! А ви чекайте мене, я неодмінно повернусь. І ще одне... – Тарас зібрався з думками. – Мамо, я хочу вас дещо попросити.

– Що, синку?

– Брат Амвросій... Він же там один. Час від часу навідуйте його. Скільки йому ще залишилося...

– Добре, буду наглядати, дитино...

Увесь день Тарас порався у господі – роботи було чимало, і коли сонце вже хилилося за гору Гарай, хлопцеві вже треба було повертатися до табору. Але він усе ж хотів із деким зустрітися. Без цього він не міг почуватися спокійним. Тарас не став прощатися з матір'ю сьогодні, адже вона збиралася прийти завтра до Жовкви на відправу.

Хлопець заспішив до управителя Мошка. Той зустрів його у воротах власного помістя. Був такий же похмурий і пихатий як завжди, але Тарас помітив у його погляді якусь невпевненість.

– Що привело гетьманського жовніра до мене? – незвичним для себе тоном запитав Мошко.

– Припини, Мошку! – відказав Тарас. – До чого твої слова, мене не обдуриш. Ти ж мене ненавидиш, і я це знаю.

– Чом це я маю ненавидіти жовніра мого господаря?

– Та хоча б тому, що вже не зможеш заставити працювати на тебе, коли тобі заманеться. І саме для цього я й прийшов до тебе. Зараз я не маю часу довго говорити, але запам'ятай: його величність король звільнив і мене, і мою матір від обов'язкової роботи у місті. Заміну мені шукай де хочеш, але неньку не чіпай! Якщо я повернуся і дізнаюся, що ти заставляв її працювати хоч якийсь день – начувайся! Вважай, що я тебе попередив.

Тарас Сопоха, круто розвернувся і заспішив до річки, до містка через Стрвиню, щоб устигнути побачитися з Амвросієм. Він не почув, як управитель тихо, крізь зуби мовив:

– Ти спочатку повернися, а потім і поговоримо...

А Тарас невдовзі вже відкривав старі скрипкові двері келії брата Амвросія. Той сидів, як і завжди, за дерев'яним столом. Перед ним лежала відкрита книга – мінея, як зрозумів юнак. При появі відвідувача Амвросій відірвався від читання і повернув голову до гостя.

Тарас привітався.

– Прийшов усе-таки! – розчулився монах.

– Не міг не прийти, – хлопець сів навпроти.

Амвросій довго дивився на Тараса, неначе бачив його вперше.

– Чого це ви так дивитесь?

– Дивуюся, яким ти став.

– Яким?

– За ці дні ти дуже подорослішав...

– На війну іду, – повідомив Тарас.

– Коли?

– Завтра вирушаємо. Спочатку буде відправа. Поляки окремо, ми – окремо, а потім усі разом вирушаємо.

– Завтра – день первоверховних апостолів, – нагадав монах. – Гетьман спеціально вибрав цей день?

– Не знаю. Гадаю, від нього тут мало що залежало. Що накаже король – те й мусить гетьман виконувати.

– Мало ти знаєш Станіслава Жолкевського, – задумливо відказав Амвросій. – Він рідко слово у слово виконує накази короля. Якби так було три роки тому, той-таки Зигмунд не сидів би зараз на троні і не посилав би православних воювати з православними.

– Хіба я такий один? – знизав плечима Тарас. – Бог дасть, усе буде добре. Я говорив про вас матері. Вона буде приходити до вас.

– Не треба... Нехай про себе думає. Тебе ж не буде поруч, а Мошко залишиться.

– Він не посміє її чіпати! Я його попередив.

– І що? Він злякався?

– Не знаю, злякався чи ні, але я йому пояснив, що буде, коли він наважиться порушити наказ гетьмана. Він же не дурний!

– Це вірно.

Десь у Жовкві задзвеніли дзвони, скликаючи православних на вечірню. Амвросій перехрестився.

– Мені пора іти. – Тарас підвівся. – Благословіть, отче!

Він нахилив голову. Брат Амвросій важко підвівся, тричі перехрестив юнака, потім поцілував у чоло.

– Бог із тобою, отроче! – сказав він. – Нехай бережуть тебе янголи небесні!

Тарас поцілував монаха в руку, натягнув на голову чорну шапку і швидко покинув келію. До табору – ще чималий шмат дороги, а сонце вже сховалося за гору...

Але Тарас несподівано запізнився. Щоб скоротити шлях, юнак вирішив не обходити Жовкву. Крокуючи твердим, висушеним спекою путівцем, Тарас зауважив перед собою миловидну дівчину, яка несла кошик, закритий синьою тканкою. Іншим разом юнак, може, і прой-

шов би мимо, але дівчина лукаво стрельнула зеленми очима, і він зрозумів, що пропав... Від несподіванки Тарас зупинився. Те саме зробила й дівчина. Вони стояли так і дивилися один на одного. Юнак уважно роздивлявся дівчину. Цей лукавий погляд і цей кирпатий ніс він уже десь бачив... За останні два місяці можна було полічити на пальцях ті миті, коли він узагалі бачив дівчат, адже життя у таборі повністю виключало появу там жінок (за винятком тих, хто відвідував своїх чоловіків). Отож Тарас майже одразу впізнав дівчину. То була Марушка – кухарка вельможної пані Регіни Жолкевської. Він бачив її лише мимохідь у той визначний момент, коли вирішив піти до війська. Тоді Тарас довго не міг забути оті незвичайні зеленаві очі... У нечасті відвідини Жовкни він кожного разу шукав незнайомку. У свою чергу, Марушка теж не могла відлучатися від кухні, адже була наймолодшою і виконувала ту роботу, яку давали їй старші. А оскільки старшими для неї були всі, то можливості просто вийти за межі замку у неї зовсім не було. Але доля подарувала їм зустріч...

7

Польний гетьман Станіслав Жолкевський прибув під смоленську фортецю тридцятого вересня, наступного дня після того, як там з'явилися війська Сапіги і Стадницького. Позаду залишилися два довгі місяці, здавалося, безконецних переходів, нікому незрозумілих розпоряджень короля та гетьмана, які часто суперечили один одному. Жолкевський не хотів сперечатися, а тим більше заперечувати королю Сигізмунду, але деякі накази його королівської величності, котрі той посилав із численними записками, були або згубні для війська, або наперед приречені на невиконання. Так сталося і в Орші, куди військо гетьмана прибуло одночасно з королем. Литовський канцлер переконав Сигізмунда, що настав саме той час, коли можна практично без бою взяти Смоленськ. Короля майже вдалося переконати, але деякі сумніви заставили його поцікавитися думкою Жолкевського. Гетьман виступив категорично проти такої поспішності, мотивуючи це тим, що до Смоленська добрих два переходи, війська стомлені і, що немаловажно, їм досі не виплатили обіцяних грошей. На його здивування (та й не тільки його), Жолкевського несподівано підтримав Ян Потоцький. І один, і другий добре знали про небезпеку подібної поспішності. Король Сигізмунд Ваза, котрий постійно підганяв інших, тим не менше, коли справа доходила до прийняття рішення, був людиною нерішучою. Він старався перекладати остаточне рішення на інших, щоб потім, у разі невдачі, було кого звинуватити. А якщо опонент виявиться правим – також не страшно: хто посміє відібрати у короля його перемогу?! Цього разу Сигізмунд вирішив не ризикувати. В душі він сподівався, що захисники Смоленська самі прийдуть до нього з ключами від міста. Тоді він утре носа всім.

Подібні стратегічні суперечки і придворні інтриги мало хвилювали гайдука Тараса Сопоху. Зрештою, про них він і уявлення не мав. У складі загону Сідельника Тарас чесно подолав весь шлях від Берестя до Смоленська, при цьому двічі довелося латати взуття – воно не витримало двомісячного переходу. Про те, що йому досі не видали обіцяної ще перед походом платні, Тарас не переживав – що заплатять, він не сумнівався, а зараз золоті йому ні до чого. Годувати годують, одягнутися дали, що іще? Наявні у рекрутів гроші ті частіше програвали в кості або спускали на повій, що складали обов'язковий атрибут чималенького обозу. Щоправда, послугами «жриць кохання» користувалися здебільшого німецькі найманці, але і тут траплялися поляки. Гетьман Жолкевський спробував було заперечити проти присутності повій у своєму війську, але король настояв на своєму: інакше німецькі найманці просто не пристали б на його запрошення. І Станіслав Жолкевський махнув на це рукою, мовляв, робіть, що хочете, тим більше, що німці підпорядковувалися безпосередньо королю Сигізмунду.

Смоленська фортеця височіла над навколишньою місцевістю на лівому березі Дніпра. За рікою в низовині лежало саме місто. По всьому периметру фортецю оточував високий мур, густо заставлений вежами.

– Так, багато християнського люду тут поляже... – зітхнув Микита Сідельник. – Що з нашого боку, що звідтам – багато...

Жолкевський наказав розбити табір навпроти фортеці у долині, розташованій між монастирями Святої Трійці, Спаським та Богородиці. Оскільки частина смоленців відступила у фортецю, а більшість переправилися на той берег Дніпра, приміщення монастирів зайняли польські воєводи. Литовський маршал Кшиштоф Дорогостайський облюбував Свято-Троїцький монастир; Ян Сапіга зупинився у Спаському, а Станіславу Жолкевському залишився Богородичний. Звідти йому було зручно спостерігати і за табором, і за фортецею.

Поки слуги розпаковували речі, польний гетьман вирішив розвідати обстановку навколо заблокованої фортеці. Собі у супровід він узяв лише шотландського та голландського капітанів. Жолкевський не став тривожити німців: по-перше, не надто їм довіряв, а по-друге, основна їх маса ще підступала до Смоленська разом з королем. Що ж до Яна ван дер Рейна та Віль-

гельма Дугласа, то вони своєю спокійною та незалежною поведінкою заслужили у гетьмана принаймні повагу. Жолкевський розумів, що поява іноземців у війську його королівської величності пояснюється просто: вони прибули сюди заробити грошей. Будуть платити – воюватимуть за корону, перестане Сигізмунд давати гроші (а до того йде) – тут можливі варіанти: або найманці повернуть мушкети проти короля, або самі знайдуть, як компенсувати неотримане. Але поки що капітани задоволені.

– Не розумію я смоленців, – зізнався Дуглас. – Навіщо вони спалили своє місто?

– Щоб нічого не дісталось нам, – пояснив Жолкевський, оглядаючи згарище, яке лише позавчора було житлом для людей.

Дізнавшись, яка сила суне на місто, жителі Смоленська підпалили дерев'яні будівлі. Поживитися загарбникам було нічим.

У повітрі досі витав запах горілого дерева.

– Але ж ми згодом підемо звідси! – продовжував шотландець. – Де ж вони житимуть?

– У землянках. Але свого чужим не віддадуть.

Шотландець скрушно похитав головою – чи то від усвідомлення того, що поживитися нічим, чи то від жалю до бездомних жителів. Жолкевський на це нічого не відповів, а ван дер Рейн сказав:

– Штурмом Смоленськ не взяти. Тут допоможе лише облога.

– Невідомо, чи мають обложені гармати, – мовив Жолкевський. – Якщо так, то сутужно нам доведеться. Як ви вважаєте?

Запитання гетьман адресував Дугласу. Той вже встиг змиритися з думкою, що тут нічого не залишилося для поживи, і повністю переключився на фортецю.

– Не думаю, що така фортеця не має жодної гармати, – сказав він. – Зрештою, можна спробувати невеликий штурм, тоді й з'ясується, є за стінами гармати чи немає.

– Боюся, маленького штурму не вийде.

– Як це?

– Його величність захоче захопити Смоленськ одразу. І переконати його у протилежному буде важко.

Ян ван дер Рейн ще раз подивився на високі стіни фортеці і заперечно похитав головою.

– Лише облога, – повторив він. – І сил менше витратимо, і людей менше погубимо.

– Невідомо, що скаже король, – відповів йому гетьман.

Його королівська величність прибув під смоленську фортецю наступного дня. До шести тисяч, що прибули двома днями раніше, додалось ще три з половиною тисячі. Зі слів Сигізмунда, до міста підходять ще чотири тисячі гусарів і піхоти. Таким чином, фортецю готові були атакувати майже п'ятнадцять тисяч воїнів (якщо не брати до уваги всіх слуг, кухарів, музикантів і повій. На останніх, правда, мало хто надіявся). На здивування Жолкевського, король не зібрав одразу військову раду, пославшись на втому. Сигізмунд відпочивав до обіду наступного дня, поки до Смоленська не прибули решта. Лише тоді король запросив всіх до себе. Погода надворі зіпсувалася, всім дошкуляв пронизливий східний вітер, що було дивиною у таку пору, а тут, у домі якогось боярина, було тепло і безпечно.

Сам же король, зручно вмовстившись біля нагрітої печі, спідлоба розглядав прибулих. Саме від них залежало – прославить він своє ім'я тут, під смоленською фортецею, чи вона стане йому поразкою. Знав король, що кінцеве рішення однаково буде за ним (правда, яким воно буде, ще не вирішив).

– Починайте, ваша милосте! – звернувся Сигізмунд до гетьмана Жолкевського. – Ви тут уже третій день і знаєте більше за нас.

– Дякую, ваша величносте! – схилив голову Жолкевський. – Ви праві: я прибув у Смоленськ на святого Михайла,¹⁹ і лише пан канцлер (кивок у бік Лева Сапіги) та пан маршал (те саме – Дорогостайському) випередили мене. Тим не менше у мене вистачило часу оцінити обстановку.

– І яка вона? – поцікавився король.

– На жаль, ваша величносте, вона несприятлива. Наближення вашої величності не викликало у московитів великого ентузіазму, на що ми сподівалися. Хоч війська Скопіна і покинули місто, у фортеці знайшлося до сорока тисяч гідних до бою чоловіків. Це не рахуючи ще приблизно стільки ж жінок і дітей, які при необхідності також можуть взяти зброю.

– Хто ними керує?

– Воевода Шеїн.²⁰ Якщо судити з тих чуток що доходять до нас, ми зіткнулися з гідним суперником.

– Що ж ви пропонуєте? – запитав канцлер Сапіга. – Не брати фортецю?

– Саме так.

Ці слова польного гетьмана викликали у присутніх шум. Ті на мить навіть забули про присутність короля. Сигізмунд не спішив припиняти суперечку. Він хотів, щоб вельможі висловилися проти пропозиції гетьмана. Сам же Сигізмунд вже прийняв рішення.

Гамір припинився так само несподівано, як і почався. Вельможі якось одночасно замовкли, засоромившись своєї нестриманості. У кімнаті настала тиша.

– Що ви пропонуєте? – запитав король.

– Залишити біля фортеці частину війська. Або взагалі нікого не залишати і йти одразу на Москву, де нас чекають.

– А Смоленськ?

– Смоленськ сам віддасться нам, як тільки ми захопимо Москву.

– Ви пропонуєте у себе в тилу залишити укріплену фортецю? – запитав Ян Сапіга.

– У цьому нічого страшного немає. Без Скопіна смоленці не мають шансу на успіх.

Тут підвівся Людвік Вайнер.

– Ваша величносте! З вашого дозволу я дозволю собі заперечити панові гетьману.

Всі з цікавістю подивилися на Вайнера. А той спокійно продовжував:

– Нехай вашій величності буде відомо, що в Німеччині є більш неприступні фортеці і, тим не менше, мені доводилося брати їх. Смоленська фортеця не може похвалитися ні розташуванням, ні стінами, ні оборонцями. Перебіжчики розповідають, що власне воїнів у фортеці не більше п'яти тисяч. Не розумію, чому пан гетьман так боїться штурму?

– Та тому, що нас зустрінуть не п'ять тисяч, а всі сорок! – запально відповів Жолкевський.

– Почекайте, ваша милосте! – зупинив його король і, звертаючись до Вайнера, запитав:

– Ви впевнені, що зможете вже завтра взяти фортецю?

– Так, ваша величносте! Завтра захисники Смоленська приспустять перед вашою величністю свої стяги! – впевнено сказав Людвік Вайнер.

Король Сигізмунд лише розвів руками.

– Тоді нехай пан гетьман поки що відпочине! – сказав він. – Я гадаю, що дорога сюди стомила вас. Відпочиньте, а завтра ви нам будете потрібні. При здачі фортеці ваша присутність, пане гетьмане, обов'язкова.

Станіслав Жолкевський сприйняв сказані із сарказмом слова короля спокійно, тільки зрадницьки затремтіла нижня щелепа. Тим не менше гетьман нічим не виказав себе, лише схилив на знак згоди голову. Тут подав голос мальтійський кавалер Бартоломео Новодворський.²¹

¹⁹ 29 вересня 1609 року.

²⁰ Михайло Шеїн (1570–1634) – воевода, керівник оборони Смоленська.

²¹ Бартоломео Новодворський (1552–1625) – польський офіцер, мальтійський кавалер.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.